

DE FENIKS

Een magische vogel, maar ook een beetje saai

Sinds Fawkes zijn opwachting maakte in de Harry Potterfilms kent iedereen de feniks weer: de vogel die zichzelf keer op keer in brand zet en daarna uit de eigen as herrijst. De vogel met allerlei magische krachten waarin alle goeds van de schepping is samengebald.

In de oudheid ontwikkelde de mythe rondom de eeuwige cyclus van de feniks zich gaandeweg, totdat deze hét symbool werd van wedergeboorte van mensen en goden. Voor heersers was de geboorte van de feniks dan ook een machtig symbool om de start van hun regeerperiode mee te markeren. Niet vreemd dus dat een keizer als Caligula zo'n geboorte bij zijn intrede claimde. Maar ook de eerste christenen stelden dat de geboorte van Jezus van Nazareth was samengevallen met een geboorte van de feniks.

MENSELIJKE VERBEELDING

Tot in onze tijd heeft de feniks altijd sterk tot de verbeelding gesproken, ook nadat hij na de

Hans Vermeer is redacteur van Kleio.

middeleeuwen tot de categorie fabeldieren ging behoren. Zo komen we hem in de literatuur tegen in de avonturen van Sinbad de Zeeman (negende-eeuwse verhalen uit Perzië en Arabië) en in de reisverhalen van Marco Polo; in de muziek in een werk als *De Vuurvogel* van Igor Stravinsky; in de commerciële wereld in bijvoorbeeld het logo van de Indonesische vliegmaatschappij Garuda en in benamingen van prijzen, zoals in ons land de Gulden Feniks, de architectuurprijs voor het meest geslaagde renovatieproject. Kortom, de aansprekende symbolische kracht van de feniks is nooit uit de menselijke verbeelding verdwenen.

DIEPROOD VERENKLEED

Bronnen uit het verleden zijn zelden eensgezind als het gaat om bijzonderheden over de feniks. Je zou kunnen stellen dat

er maar twee zaken zijn die niet ter discussie staan: het feit dat er maar één feniks is en dat het de meest kleurrijke vogel ter wereld is. Aan zijn dieprode verenkleed dankt de feniks ook zijn naam. Het Griekse woord *phoenix* betekent naast palmboom ook dieprood ofwel purper. Een vogel als de feniks met zijn haast goddelijke status verdient natuurlijk ook geen andere kleur dan purper, de kleur van koningen en kardinalen. Het is de kleurstof die gewonnen wordt uit een klier-tje van een zeeslak en die veel kostbaarder is dan goud – tegenwoordig gaat deze kleurstof nog steeds over de toonbank voor zo'n 2500 euro per gram! Over alle andere bijzonderheden van de feniks geven bronnen tegenstrijdige informatie. Zo zou het gaan om een mannelijke vogel, terwijl andere bronnen spreken van een ongeslachtelijk dier. De feniks zou zijn oorsprong

Boven: Illustratie van het Russische sprookje *De Vuurvogel*, waarin prins Ivan op een magisch tapijt vliegt met een gekooide feniks.

Tekening van Ivan Tsarevich.

Links: De brandende rots en de feniks. Pagina uit het Arabische manuscript *Kitab al-Bulhan* (Boek der Wonderen), gemaakt tussen 1390 en 1450. The Bodleian Library, University of Oxford.

volgens de Latijnse dichter Ovidius vinden in het oude Assyrië, maar andere bronnen wijzen Arabië of Phoenicië (Libanon) aan als zijn geboorteplaats, dat laatste gebied waarschijnlijk door de overeenkomst in naam. Meer algemeen wordt aangenomen dat zijn oorsprong in Egypte ligt. Daar zou de feniks (geïnspireerd op de benu, een reigersoort) zijn

rijke vogel maakt. Als zijn tijd gekomen is, zou de vogel hoog in een palmboom een nest maken in de vorm van een altaar en zich vervolgens in brand zetten door de wrijving van zijn klappende vleugels. De volgende dag zou er uit de as een nieuwe feniks herrijzen, volgens de ene lezing direct in de vorm van een jonge feniks, volgens andere bronnen in de vorm van een soort larve.

'DE FENIKS STAAT DOOR ZIJN BIJNA GODDELIJKE AARD EN STATUS MIJLENVER AF VAN ONS STERFELIJKE MENSEN'

aanbeden in Heliopolis 'de stad van de zon' waarbij het verband tussen de feniks en de zonnegod Ra voor de hand ligt. Want net als de zon vindt de feniks elke avond zijn einde om de volgende ochtend weer te herrijzen. De feniks zou leven van het sap van kruiden zoals kaneel en mirre, wat hem behalve de meest kleurrijke ook de meest geur-

AARDS PARADIJS

Volgens de Egyptische overlevering zou de feniks zich elk etmaal vernieuwen, wat hem tot een soort eendagsvogel maakt. Maar over de leeftijd van de feniks – of liever over zijn cyclus van leven, ontbranden en verrijzen – vertellen verschillende bronnen ook weer verschillende verhalen. Volgens Plutarchus (eerste eeuw na Christus) bereikte de feniks een leeftijd die gelijkstond aan negen keer de leeftijd van de raaf, waardoor hij uitkwam op

972 jaar. Een andere Griekse bron (*Physiologus*, derde/vierde eeuw na Christus) zegt dat we moeten denken aan een leeftijd van vijfhonderd jaar.

Volgens de Joodse overlevering bestrijkt de cyclus van de feniks echter een periode van duizend jaar. Maar wat deze overlevering interessanter maakt, is de verklaring die wordt gegeven voor de onsterfelijkheid van deze vogel. De feniks leefde volgens het verhaal aanvankelijk samen met de andere dieren en de eerste

Boven: Tekening van Ivan Bilibin bij het Russische sprookje *De Vuurvogel*, 1899. Onder: Setontwerp voor het Vuurvogelballet door Vladimir Pleshakov, 1923.

mensen in het aards paradijs. De dood bestond daar niet en iedereen wachtte er een leven in eeuwigheid naast God. Tot de dag dat Eva at van de verboden vrucht van de Boom der Kennis, vervolgens Adam overreedde dat ook te doen en de vrucht daarna ook aanbood aan alle andere levende wezens. Allen aten ervan met één uitzondering: de vogel Milcham, zoals de feniks hier genoemd wordt. Daarop kreeg de Engel des Doods toestem-

ming van God om voortaan alle levende wezens op zijn of haar tijd te doden, met uitzondering van de feniks. Voor hem werd een ommuurde stad gebouwd en God beloofde hem dat de stad voor eeuwig veilig zou zijn voor geweld en dat de Dood de stad tot het einde der tijden links zou laten liggen.

GODDELIJKE STATUS

Het was natuurlijk slechts een kwestie van tijd voordat de eerste christenen de feniks gingen gebruiken als symbool voor de dood en herrijzenis van Jezus. Daarmee lag het voor hen ook voor de hand dat

de cyclus van de feniks drie dagen duurde, gelijk aan het aantal dagen tussen dood en wederopstanding van Jezus. Door de koppeling van de feniks aan Christus kreeg de vogel binnen het christendom een bijna goddelijke status, net zoals in het oude Egypte. Daardoor kon de feniks betrokken raken in een theologische discussie binnen het vroege christendom. Binnen de geloofsgemeenschap bestond aanvankelijk geen officiële leer. Die werd pas in de eeuwen erna uitgekristalliseerd, onder andere tijdens concilies (waarbij naast religieuze ook vaak persoonlijke en politieke motieven een rol speelden). Een van de onderwerpen binnen de soms felle discussies was de vraag in welke hoedanigheid de mens na het laatste oordeel zou voortleven. Aanvankelijk werd de Griekse opvatting aangehangen dat de mens eeuwig zou voortleven als een spiritueel wezen, dus zonder zijn lichamelijke vorm. Een opvatting die ondersteund werd met het argument dat ook mensen die niet lichamelijk compleet zijn gestorven (en bijvoorbeeld zijn opgegeten door dieren) ook recht hebben op een leven in het hiernamaals. Maar geleidelijk won de opvatting terrein dat dit eeuwige leven ook in een nieuwe (natuurlijke sterk verbeterde) lichamelijke vorm genoten kon

worden. Een voorstelling die vanaf de derde eeuw de officiële versie binnen de leer van de Kerk zou worden. Het zal niemand verbazen dat de voorstanders van de laatste opvatting daarbij dankbaar steun zochten bij het beeld van de feniks. Als God immers een vogel uit zijn as laat herrijzen, is het niet meer dan vanzelfsprekend dat hij dat ook bij de mens doet.

SAAI

De feniks toont ons wat ooit de paradijselijke staat van leven inhield, namelijk het vooruitzicht van een eeuwig leven zonder angst voor ziekte, geweld of dood en in de directe nabijheid van het Goede. De feniks verkeert nog steeds in die paradijselijke staat en dat maakt hem tot een bijna goddelijk wezen en een symbool van goedheid. Maar daarmee raken we misschien ook wel de achilleshiel: de feniks staat door zijn bijna goddelijke aard en status mijlenver af van ons sterfelijke mensen. Daardoor herkennen wij ons veel meer in dieren als de draak en de eenhoorn, wezens die we ons in de mensenwereld beter kunnen voorstellen en die door hun soms duistere kant dichterbij ons staan en beter te begrijpen zijn. Want laten we eerlijk zijn: afgezet tegen de draak en de eenhoorn is de feniks natuurlijk het toppunt van saaiheid! ■

Links: Igor Stravinsky schreef de muziek voor het ballet *De Vuurvogel*.
Onder: Fawkes, de feniks uit *Harry Potter*.

